

verilmiştir. Fakat bu nüshalar, oğulları Hoca-zâde Mehmed Efendi ve Esad Efendi tarafından düzenlenen ve *İbtihâcü't-tevârih* adı verilen, Kanûnî Sultan Süleyman dönemini içeren nüshalarla benzerlik gösterir.

Tâcü't-tevârih Osmanlı tarih literatüründe önemli bir yer kazanmış, birçok tarihçi eseri ihtisar ederek, sadeleştirerek, zeyiller yazarak, hatta çok erken tarihlerde Batı dillerine tercüme ederek kullanmıştır. Hasanbeyzâde Ahmed Paşa'nın kaleme almış olduğu iki ciltlik tarihinin I. cildi *Tâcü't-tevârih*'in halkın kolay anlaşmasını sağlamak amacıyla kısaltılmış şeklidir ve buna *Telhis-i Tâcü't-tevârih* denilmiştir (Hasanbeyzâde Ahmed, I, s. XLVI). Hasanbeyzâde ikinci cildi de *Tâcü't-tevârih*'e zeyil olarak yazmıştır (*DîA*, XVI, 364). Solakzâde Mehmed Hemdemî, kaynak zikretmeden Selânik'den iktibaslar yaptığı gibi *Tâcü't-tevârih*'ten de geniş ölçüde faydalanmıştır. Ancak *Tâcü't-tevârih*'ten istifade ve iktibaslar Hasanbeyzâde telhisiyle yakın benzerlik gösterir (a.g.e., XXXVII, 370-371). Koca Hüseyin Efendi, *Bedâiyü'l-vekâyi*'in Osmanlı kısmını yazarken yararlandığı kaynaklar arasında *Tâcü't-tevârih*'i de anmaktadır (a.g.e., XXVI, 131).

Eser daha müellifin sağlığında başlayarak hemen her devirde istinsah edilmiştir. Yurt içinde ve yurt dışındaki kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmak-

tadır. Topkapı Sarayı Müzesi ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerinde, yurt dışındaki bazı kütüphanelerde minyatürlü nüshaları vardır (İÜ Ktp., TY, nr. 5970, padişah minyatürleri; Berlin nüshası, OTYE, nr. 139). *Tâcü't-tevârih*'in I. cildi, 1279'da (1862), II. cildi 15 Cemâziyelâhir 1280'de (27 Kasım 1863) Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Bu baskıdaki nâşirin önsözünde eserin baskısı için özel bir itina gösterildiği, biri Sâdeddin Efendi'nin sağlığında (1005/1596-97), diğeri ölümünden hemen sonra (1012/1603-1604) istinsah edilen iki nüsha esas alınıp Sâdeddin Efendi'nin kendi el yazısı ile olan üç nüshadaki notlardan da yararlanılarak yayımlandığı belirtilmiştir. İkinci cildin sonuna, müellifin babası Hasan Can'dan naklettiği Yavuz Sultan Selim ile ilgili on iki hikâyeyi ihtiva eden *Selîmnâme* eklenmiştir (II, 602-619; nşr. Ahmet Uğur, bk. bibl.). İsmet Parmaksızoğlu eseri sadeleştirerek beş cilt halinde yayımlamışsa da (İstanbul 1974-1979; Ankara 1992) burada atlamalar ve yanlış anlamadan kaynaklanan hatalar mevcuttur. Eserin tamamını V. Bratutti İtalyanca'ya, Antoine Galland Fransızca'ya ve Heinrich Friedrich von Diez Almanca'ya tercüme etmiş, bazı parçaları Latince, İspanyolca, Macarca ve Rusça'ya çevrilmiştir. Adam F. Kollár (ö. 1783) *Tâcü't-tevârih*'in Latince tercümesiyle Osmanlıca metnini hazırlamıştır (*Annales Turcici Taschet-Tavorih sive Corona annalium dicta ab inito gentis Ottomanicae usque ad Muradem primum pertigens*, Vindobonae 1755).

BİBLİYOGRAFYA :

Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1279-80, I-II; *Hoca-zade Mehmed Efendi'nin İbtihâcü't-tevârih*'i (haz. Ahmet Akgün, doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Şevki Nezihi Aykut), Ankara 2004, I, s. XLV-XLVI; Hammer (Atâ Bey), I, 29, 43-44; *Osmanlı Müellifleri*, III, 67; Babinger (Üçok), s. 137-141; Abdurrahman Daş, *Osmanlılarda Münşeât Geleneği, Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeâtı* (doktora tezi, 2003), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, Konya 2003, s. 165-207; Münir Aktepe, "Hoca Sâdeddin Efendi'nin Tâcü't-tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında", *TM*, XIII (1958), s. 101-116; a.mlf., "İbtihâcü't-Tevârih", *TD*, sy. 14 (1959), s. 71-84; Ahmet Uğur, "Hoca Sâdeddin Efendi'nin Selîmnâmesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara 1980, s. 225-241; Şefâettin Severcan, "Hoca Sâdeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Kayseri 1992, s. 73-78; Şerâfeddin Turan, "Sa'deddin", *İA*, X, 30-32; Abdülkadir Özcan, "Heşt Bihişt", *DîA*, XVII, 271-273; a.mlf., "Koca Hüseyin", a.e., XXVI, 131; a.mlf., "Solakzâde Mehmed Hemdemî", a.e., XXXVII, 370-371.

MEHMET İPŞİRLİ

TÂCÜDDEVLE

(bk. TUTUŞ).

TÂCÜLKURRÂ el-KİRMÂNÎ

(bk. KİRMÂNÎ, Tâcükkurrâ).

TÂCÜLMÜLK

(تاج الملك)

Ebü'l-Ganâim Tâcü'l-mülk

İbn Dârüst Merzûbân

b. Hüsrev Fîrûz-ı Şîrâzi

(ö. 486/1093)

Selçuklu veziri.

438'de (1046) Fars'ta doğdu. İbn Dârüst olarak da bilinir. İranlı bir vezir ailesine mensup olan Tâcülmülk, Büyük Selçuklu Devleti'nin nüfuzlu kumandanlarından Serheng Savtegin'in hizmetine girerek Kirman, Fars ve Irak'ta görev yaptı. Onun tavsiyesiyle Sultan Melikşah'ın sarayına intisap etti. Sultanın hazinesi, sarayın işleri, şehzadelerin eğitimi ve idarî işler onun sorumluluğuna verildi. Daha sonra Terken Hatun'un veziri oldu; Dîvân-ı İstîfa, Dîvân-ı İnşâ ve Tuğrâ'nın başkanlığına getirildi (Bündârî, s. 62).

Tâcülmülk, kendisine en büyük rakip olarak gördüğü Nizâmülmülk'ü sultanın gözünden düşürmek amacıyla Müstevfi Meccdülmülk el-Kummî, Ârizü'l-ceyş Sedîdülmülk Ebü'l-Meâlî ve Seyyidü'r-rüesâ Ebü'l-Mehâsin ile iş birliği yaptı. Ancak Nizâmülmülk'ün Sultan Melikşah nezdindeki itibarını ve ona düşmanlık edenlerin başına gelenleri bildiğinden çalışmalarını büyük bir gizlilik içinde yürüttü. Son zamanlarda sultanla vezir arasında meydana gelen gerginlikten faydalanarak düşmanlığını açığa vurmaya ve her vesileyle sultanı Nizâmülmülk'ün aleyhine kışkırtmaya başladı. Sultana Nizâmülmülk'ün her yıl sülfiye ve fakihlere 300.000 dinar dağıttığını, bu paranın orduya tahsis edilmesi halinde İstanbul'un dahi fethedilebileceğini söyledi. Bunun üzerine Melikşah, Nizâmülmülk'ü azletmeye karar verdi ve Tâcülmülk'ü ona gönderip kendisinin ve çocuklarının haddi aşan uygulamalarından rahatsız olduğunu bildirdi. Bu olayın ardından sultanla vezir arasındaki ilişkiler iyice bozuldu. Buna rağmen Melikşah Nizâmülmülk'ü vezirlikten azletmeden İsfahan'dan Bağdat'a hareket etti (485/1092). Ni-

Tâcü't-tevârih'in son sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 5970)

zâmlümülk, yolculuk sırasında Nihâvend yakınlarında bir bâtnî fedâisi tarafından katledildi. Kaynaklarda katili bu cinayete azmettirenler arasında Tâcümülk'ün adı da zikredilmektedir (İbnü'l-Adîm, s. 87; İbn Hallikân, II, 131).

Sultan Melikşah, Nizâmümülk'ün öldürülmesi üzerine Tâcümülk'ü vezir tayin etti. 24 Ramazan 485'te (28 Ekim 1092) Bağdat'a ulaştı. Melikşah, kızı Mâh Melek Hatun'a kötü muamele yapan Halife Muktedî-Biemrillâh'a Bağdat'ı hemen terketmesini söyledi. Halife bir aylık süre istediye de sultan buna razı olmadı. Tâcümülk'ün araya girmesiyle Melikşah halifeye on günlük bir süre tanıdı. Sultan Melikşah yediği av etinden zehirlenince devlet işlerini Tâcümülk'e devretti. Tâcümülk'e vezirlik hil'ati verilmesi amacıyla 4 Şevval 485'te (7 Kasım 1092) düzenlenmesi kararlaştırılan gelen sultanın rahatsızlığı ve meydana gelen karışıklıklar yüzünden yapılamadı (İbnü'l-Cevzî, IX, 62). Sultan Melikşah kısa bir süre sonra ölünce Tâcümülk, Terken Hatun ile iş birliği yaparak onun çocuk yaştaki oğlu Mahmud'u sultan ilân ettirmeye çalıştı. Ulemânın çocuk yaştaki birinin sultan olmasının uygun olmadığını bildirmesi üzerine Terken Hatun ile Tâcümülk, ülkenin idaresi ve ordu kumandanlığının Emîr Üner'e verilmesi ve onun bu konularda Tâcümülk ile birlikte hareket etmesi, vergilerin toplanması ve âmillerin tayininin Tâcümülk'ün yetkisinde olması şartıyla halifenin de onayını alarak Mahmud'u sultan ilân ettiler. Tâcümülk de sultanın vezirliğine tayin edildi.

Sultan Berkyaruk ile Terken Hatun arasında Burûcird'de meydana gelen savaşta Terken Hatun'un ordusunun başında bulunan Tâcümülk, Berkyaruk'un galip gelmesi üzerine Yezdicerd taraflarına kaçarken yakalanıp sultanın huzuruna getirildi (16 Zilhicce 485 / 17 Ocak 1093). Sultan Berkyaruk tecrübe ve yeteneğinden haberdar olduğu Tâcümülk'ü vezir tayin etmek istedi. Nizâmümülk'ün adamlarından çekinen Tâcümülk onlara kıymetli eşyalar ve 200.000 dinar dağıttı. Nizâmümülk'ün oğlu ve nâibi Osman bunu duyunca adamlarına babasının katili olan Tâcümülk'ün öldürülmesi gerektiğini söyledi. Neticede Tâcümülk öldürülüp cesedi parçalandı (Muharrem 486 / Şubat 1093). Kabiliyetli bir vezir olmasına rağmen makam ve mevki hırsı yüzünden devlete hizmetten önce şahsî çıkarlarını düşünen Tâcümülk'ün hırsı sonunda ölümüne sebep ol-

muştur. Kaynaklarda muhaliflerini kendi yanına çekmek için büyük meblağlar ayırdığı belirtilmektedir. Tâcümülk, dönemin şairlerinden İbnü'l-Hebbâriyye'ye Nizâmümülk'ü hicveden şiirler yazdırmıştır (İbn Hallikân, IV, 453-454).

Eğitim ve öğretim faaliyetleriyle yakından ilgilenen Tâcümülk, Bağdat'ta Tâciyye Medresesi adıyla bilinen bir medrese yaptırmış, 1087-1089 yılları arasında tamamlanan yapı 19 Muharrem 482'de (3 Nisan 1089) öğretime açılmıştır. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşi burada müderrislik yapmış, İmam Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed el-Gazzâlî vaaz vermiş, Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed el-Mehâmilî muîd olarak görev yapmıştır. Şâfiî âlimi Ebû İshak eş-Şîrâzî için bir türbe yaptıran Tâcümülk şair Muizzî'nin övgüsüne mazhar olmuştur. Onu hicveden şairler de vardır (Abbas İkbâl, s. 96, 100). Kaynaklarda Tâcümülk'ün faziletli bir insan olduğu, ancak Nizâmümülk'ün katline sebebiyet vermesinin bütün faziletlerini örttüğü kaydedilir (meselâ bk. İbnü'l-Esîr, X, 216).

BİBLİYOGRAFYA :

Zahirüddîn-i Nisâbü'rî, *Selcûknâme* (nşr. A. H. Morton), Warminster 2004, s. 31-32, 34; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 61-63, 74; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 130-133, 138; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 45-46, 48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 216; Bündârî, *Zübde'tü'n-Nusra* (Burslan), s. 61-64, 81-84, 95, 195; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb*, s. 87; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 131; IV, 453-454; V, 287; Nâsirüddin Münşî-i Kirmânî, *Nesâ'imü'l-eshâr* (nşr. Mîr Celâleddin Hüseyinî-yi Urmevî), Tahran 1959, s. 25-28, 50-51; Hindüşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef* (nşr. İkbâl-i Âştîyânî), Tahran 1357 hş., s. 281, 283; Hândmîr, *Düstûrü'l-vüzerâ* (nşr. Saîd Nefîsî), Tahran 1317, s. 88, 166, 168; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, bk. İndeks; K. Rippe, "Über den Sturz Nizâm -ul- Mulks", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 423-435; Abbas İkbâl, *Vezâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûki* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1338 hş., s. 20, 29, 51, 58, 59, 71, 92, 96, 100, 104, 106, 109, 186, 279; C. L. Klausner, *The Seljuk Vizirate: A Study of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge 1973, s. 19, 46, 47, 76, 94, 106, 119, 120; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 4, 6, 7, 9, 10, 11, 17, 19, 20, 21, 63, 148; G. Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi* (trc. Hasan Tunçay Başoğlu), İstanbul 2007, s. 226-227, 240; C. E. Bosworth, "İbn Dârûst", *El² Suppl* (İng.), s. 383-384; a.m.f., "Ebn Dârûst", *Elr.*, VIII, 12-13.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

TÂCÜLMÜLK

(bk. BÖRİ).

TÂCÜŞŞERİA

(تاج الشريعة)

Ebû Abdillâh Tâcüşşerîa Ömer b. Sadrüşşerîa el-Evel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 709/1309)

Hanefî fakihî,

el-Hidâye'nin ilk şârihlerinden.

Günümüze pek çok nüshası ulaşan *Nihâyetü'l-kifâye* adlı eserine ait nüshaların zahriyye kayıtlarında ve bazı biyografî eserlerinde Tâcüşşerîa'nın adı konusunda bir belirsizlik varsa da kendisi bu eserin "Kitâbü'l-eymân" bölümünün sonunda adını Ebû Abdullâh Ömer b. Sadrüşşerîa diye kaydetmiştir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 826, vr. 244^b; İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 77/1, vr. 223^a). Tâcüşşerîa, Orta Asya Hanefî mezhebî tarihinde ve Buhara'nın siyasetinde çok etkili olmuş sadr (şehirin siyasî ve hukukî bürokrasisinin başı) ailelerinden Buharalı Mahbûbîler'e mensuptur. Yine kendisi gibi bir fakih olan, *el-Vikâye* yazarı Mahmûd b. Sadrüşşerîa'nın kardeşi ve Sadrüşşerîa es-Sânî'nin dedesidir. Kaynaklarda genellikle kardeşi Mahmûd'la karıştırılmış, Mahmûd b. Sadrüşşerîa daha çok Burhânüşşerîa lakabıyla bilinmesine rağmen *el-Vikâye* yazmalarının bir kısmında ve bazı biyografî kaynaklarında kendisinden Tâcüşşerîa lakabıyla söz edilmiş, bazan da *el-Hidâye* şârihi olduğu zikredilmiştir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1505, vr. 1^a). Muteber Hanefî eserlerinde mutlak şekilde kullanıldığında Tâcüşşerîa ile *el-Hidâye* şârihinin kastedildiği, ayrıca Sadrüşşerîa es-Sânî'nin kendi nesep silsilesini Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcüşşerîa Ömer olarak verdiği, yine *Şerhu'l-Vikâye*'nin dibâcesinde *el-Vikâye* yazarından "dedem Burhânüşşerîa ve d-dîn Mahmûd b. Sadrüşşerîa" diye söz ettiği dikkate alınıp Tâcüşşerîa'nın "şârihu'l-Hidâye", Burhânüşşerîa'nın "sâhibü'l-Vikâye" diye bilinen âlimler olduğu kesinlikle söylenebilir; nitekim Kefevî ve Kâtib Çelebi de böyle kaydetmiştir (*Ketâ'ib*, vr. 257^{a-b}; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020, 2033). IX. (XV.) yüzyıl müelliflerinden Muînülfukarâ ile Fasîh-i Hâfi de bu iki âlimin lakaplarını Burhânüşşerîa ve Tâcüşşerîa şeklinde vermekte ve kardeş olduklarını belirtmektedir (*Kitâb-ı Molazâde*, s. 24; *Mücmel-i Faşîhî*, II, 343; III, 17, 42).

Diğer birçok Orta Asya hukukçusu gibi Tâcüşşerîa'nın hayatı hakkında da fazla bilgi yoktur. Sahâbeden Ubâde b. Sâmî'tin